

СТЕФАН СТАМБОЛОВ - БЕЛЕЖИТ РЕВОЛЮЦИОНЕР И ДЪРЖАВНИК

Константин Косев

През епохата на Възраждането всички българи имат една единствена съкровена цел - свобода и независимост. Това е цялата им идеология. А превърната в политическа технология, тази идеология на практика означава - възстановяване на българската държава и осигуряване на нейната независимост. Това е проблемът, пред който е изправено българското възрожденско общество. През 60-те и 70-те години на миналия век, когато освободителното движение набира значителна инерция, възниква сакралният въпрос - как да се постигне желаната цел? Тогава мнозина смятали, че просто трябва да се приложи познатият сценарий, успешно изпробван преди това от сърбите и гърците. Това обаче се оказало невъзможно. Някогашният шанс на съседите да се доберат до освобождението си чрез победите на руското оръжие, изглеждал като неосъществима мечта. Защо? Защото злополучната авантюра на Русия в Кримската война слага край на нейната хегемония в Източния въпрос. Парижкият мирен договор от 1856 г. яко циментирал статуквото в Османската империя. Времената на лесните, безпроблемни войни срещу султана, когато царят само чакал повод, за да тръгне към бленуванияте Проливи, отминали безвъзвратно. Озаптна, Русия кротко се присъединява към т. нар. "Европейски концерт" на великите сили. От тук нататък Европа щяла да бъде колективен покровител на християните в султанската империя, но главната ѝ грижа е да не допуска повече бунтовни брожения и размирици. Проблемите на подвластните народи щели да се решават само по пътя на реформите. Хатихумаюнът е призван да модернизира овехтялата империя, като гарантира правата на всички султанови поданици.

Разбира се, Русия не се отказвала от своите мераци на Балканите, но понеже била слаба и немошна, скатала байраците за по-благоприятни времена. Кошмарът на "Кримската катастрофа" натрапчиво спохождал сънищата на руския цар Александър II, който твърдо се зарекъл повече да не воюва с Турция. Така Източният въпрос навлиза във фаза на пълна стагнация, което неимоверно много утежило перспективите на нашето освобождаване. Срещу българите вече не стояла само Османската империя, а цяла Европа. При това положение те имали две възможности: Едната - чрез реформи и компромиси по мирен път да се търси постепенно разширяване на българската автономия в рамките на империята. Преимуществото на този т. нар. конформистки вариант е, че се избягват рисковани сблъсъци с пре-

възхождащите сили на противника и се запазва целостта на българското етническо землище. Лошото било обаче, че в този случай денят на освободението се губел в мъглявината на необозримото бъдеще. Другият вариант, напротив, предвижда самопожертвувателна въоръжена общонационална акция, чрез която да се взриви отново Източният въпрос и в хода на неговата развръзка да се търси възможно най-благоприятно политическо решение на българския въпрос. Този радикален вариант наистина е доста рискован, предполага жертви, кръвопролития, а и не гарантира единството на българите. В замяна на това обаче денят на освободението можел рязко да се ускори. Тъкмо това съблазнително преимущество допада на по-младите и този вариант става тяхна програма за радикални революционни действия. Стефан Стамболов е изразител на тази политическа ориентация.

Неговият кумир е Левски. В 1873 г. той тръгва в буквалния смисъл по опасните потайни следи на Апостола из Българско, с амбицията да поддържа комитетския огън на осиротялата ВРО. Тази отговорна мисия му е поверена от БРЦК. Сам по себе си фактът, че му поверяват подобна роля, а и дързостта на едва 21-годишния младеж да се съизмерва с неподобния Апостол, са красноречив атестат за неговата репутация на национален революционер. Тръгнал по пресните дири на Апостола, Стамболов бързо и точно долавя дълбокия политически смисъл на делото му. Той открива, че целта на ВРО не е да съкруши Османската империя на бойното поле със силата на оръжието. Целта ѝ е друга - да направи от българите организиран политически фактор, самостоятелен субект на международната арена, за да може активно да се влияе върху развръзката на събитията, когато настъпи решителният момент.

Натрупал значителен революционен опит, през 1875 г. Стамболов е вече lika-прилика на поета-революционер Христо Ботев. Дватама съмишленици бързо си допаднат като сродни души. Особено ги сближават настъпилите междувременно събития, свързани с въстанието в Херцеговина и Босна през лятото на 1875 г. Прословутото статукво на Балканите започнало да се руши. Това за тях е сигнал, че дългоочакваният решителен момент е дошъл. От българите сега зависело каква ще бъде развръзката на пламналата нова Източна криза. Ботев и Стамболов застават начело на движението и призовават всички българи за незабавна отчаяна революция. Това е единственият път, по който българският въпрос би могъл да се добере до масата на бъдещите дипломатически преговори. В тандема Ботев-Стамболов българската революция открива най-мощните си двигатели. Те чудесно се допълват. Революцията има нужда от блестящия публицист и трибун, от гениалния поет с романтична готовност за достатъчно шокираща, атрактивна и ефективна саможертва, за да направи българската освободителна кауза световно достояние. Това обаче не е достатъчно. За да стане, революцията се нуждае и от сръчен организатор и водач с рационална прагматична нагласа, който

ще подготви и осъществи въоръжената акция. Това, разбира се, е работа за бившия заместник на Апостола. Стамболов е в стихията си. Под негово председателство Гюргевският революционен комитет решава да обяви тотална война на Османската империя. Първото общобългарско въстание е свършен факт. При това, за разлика от много други подобни въстания в Европа, то се оказва печелившо. От гледна точка на политическите цели, които преследват неговите инициатори, Априлското въстание завършва триумфално. Благодарение на него Източният въпрос се превръща в Български въпрос и заема централно място в дипломатическите преговори. Като активен политически субект, българският народ каза своята тежка дума. И наистина става нещо фантастично. Обявената от Гюргевските дейци война, само след две години изпълнени с драматични перипетии, е спечелена - българската държава възкръсва.

Новата държава обаче далеч не покрива българското етническо землище. Много българи остават отвъд границите ѝ. Това естествено предизвиква всеобщо негодувание и покруса. А всъщност този резултат е твърде логичен и дори неизбежен, защото е заложен като генетичен дефект още в самата постановка за радикални силови действия. Въоръжената революция може да е най-силното и ефикасно лекарство за ускореното решаване на Освобождението, но това лекарство има и сериозен страничен противоположен ефект. Защо? Защото постановката за политическо решение на въпроса по презумпция предполага намесата на великите сили и то именно във фаталната развръзка на събитията. Така и става. Само че великите сили го решават с оглед преди всичко на собствените си интереси. А българският национален проблем, макар частично разрешен, продължава да съществува, разбира се във видоизменната форма. В новата обстановка актуално значение придобиват главно въпросите, свързани с държавния суверенитет на Княжеството и националното единение.

Като политически водач и държавник след Освобождението, Стамболов съсредоточава усилията си в тези две направления. В такъв смисъл може да се каже, че цялата му дейност по-нататък е логично продължение на традиционната възрожденска линия, насочена към независима българска държава. А точно в това отношение възникват сериозни проблеми пред младото княжество.

Руският цар Александър III смятал, че Освободителката има приоритетно право на политически дивиденди в България и на това основание брутално се намесва в нейните вътрешни работи. Подобна безцеремонност естествено засяга болезнено изострената национална чувствителност на българите. Особено дразнещо е негативното отношение на царя към акта на Съединението и злополучната мисия на неговия пратеник Каулбарс, дошъл да сее разкол, заговори и бунтове в страната. Със свойствената си дързост Стамболов твърдо се противопоставя срещу домогванията на разгневения руски

самодържец, поемайки върху себе си огромен риск и цялата отговорност. Двубоят му с царя е доминатата, която определя физиономията на неговото поведение като държавник. В шеметния водовъртеж на събитията през онези тревожни години ясно се открояват резките, парадоксални понякога обрати в позициите и поведението на Стамболов. От пръв лидер и трибун на либералите като защитник на демократичната Търновска конституция срещу авторитарните аспирации на княза и консерваторите, той се превръща в защитник на княза и съмишленик на консерваторите, за да управлява по "свое вътрешно убеждение", без да се съобразява с конституцията. Ако се вгледаме внимателно в тези удивителни метаморфози, непременно ще забележим, че водещият мотив е винаги един и същ - защитата на държавния суверенитет. Зад официалната фасада на държавника се откроява революционерът. За него политическата дейност не означава административна служба, а призвание. Той е войник на дълга, винаги със съзнанието, че служи на българската национална кауза, превърнала са в негова жизнена съдба.

В името на голямата идея той е готов на всякакви компромиси. Показателен е случаят, например, когато революционерът Стамболов се отказва от типичната за него фронтална атака за решаване проблемите на българското единство и изненадващо се насочва към приятелско сътрудничество със своя най-голям враг до вчера - турския султан Абдул Хамид, за да постигне много повече. Не по-малко странно изглежда и това, че убеденият републиканец се превръща в ревностен защитник на монарха и короната. И в двата случая обаче съвсем не става дума за някаква идейна еволюция, а за действия на политическа целесъобразност, продиктувани от обстоятелствата в името на националните интереси.

Най-съдбовно значение има неговият компромис по отношение личността на монарха. Стамболов вижда в княза и короната гаранцията за суверенитета на княжеството. Особата на монарха не случайно става ключова фигура в конфликта му с Русия. Притиснат от критичните обстоятелства, когато съдбата на българската държава е заложена на карта, той по спешност търси, намира и довежда Фердинанд за княз. Този прибързан ход обаче се оказва фатален. Зад лъскавата осанка на Кобурга се спотайва една порочна личност, която тепърва ще струва скъпо на българите. Стамболов много скоро осъзнава грешката си и открито я признава, сякаш предусещайки бъдещите катастрофи на Отечеството. Но вече е късно. Коварният монарх решава да се отърве от досадната опека на своя пръв министър и скоростижно го погубва по най-злодейски начин. Каква ирония на съдбата? Знаменитият българин, неустрашимият Стефан Стамболов, който не трепна пред султана и руския цар, става жертва на българския княз, комуто сам бе поднесъл короната на тепсия. Такава е печалната българска драма, достойна за перото на Шекспир.